

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

з теми: **«МІСТА ПОДІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У XV-XVIII СТ.»**

Виконала: магістрантка
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
(заочної форми навчання)

Воловчук Ольга Вікторівна

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Олійник Сергій Васильович

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1. Джерельна база.....	6
1.2. Історіографія проблеми.....	8
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ, ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА НАСЕЛЕННЯ МІСТ ПОДІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА.....	22
РОЗДІЛ 3. ЦЕХОВЕ РЕМЕСЛО ТА ПРОМИСЛИ ЖИТЕЛІВ МІСТ.....	41
3.1. Цехове ремесло у подільських містах і містечках.....	41
3.2. Промисли та сільськогосподарські заняття жителів міст.....	57
РОЗДІЛ 4. ПОДІЛЬСЬКІ МІСТА – ВАЖЛИВІ ЦЕНТРИ ВНУТРІШНЬОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ.....	65
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми. Багатомістовому минулому Кам'янця-Подільського й інших міст Поділля (Подільського воєводства) періоду пізнього середньовіччя та раннього нового часу присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних учених XIX – початку XXI ст. В останній десятиліття з'являються нові розвідки з історії міст регіону, які доповнюють наші знання про різні сторони їхнього життя в XV-XVIII ст. (час заснування або першої згадки, локаційні грамоти чи магдебурзькі привілеї, цехове ремесло, промисли, торгівля, етнічний і соціально-становий склад населення тощо). Завдяки праці багатьох дослідників поповнюється і розширюється джерельна база.

Вважаємо, що тема магістерської роботи досить цікава і особливо актуальна сьогодні, коли наша країна переживає нелегкий період внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації.

Об'єктом дослідження виступають міста Подільського воєводства, насамперед найбільше місто і центр регіону Кам'янець-Подільський, а також інші великі й менші міста краю: Меджибіж, Бар, Язлівець, Сатанів, Летичів, Жванець, Скала-Подільська, Чернокозинці, Зіньків, Плоскирів, Могилів-Подільський та ін.

Предметом дослідження є соціально-економічна складова життя міст Подільського воєводства: професійні заняття їхніх мешканців, соціальна й етнічна структура населення міст, взаємини в середині міських громад і корпорацій (цехів, купецьких об'єднань) та усього міщанського загалу з власниками міст і державою щодо їхніх прав і привілеїв економічного порядку.

Мета магістерської роботи полягає в тому, щоб на основі комплексного вивчення опублікованих джерел та напрацювань історіографії простежити специфіку умов соціально-економічного розвитку міст регіону протягом XV-XVIII ст.

Головні завдання магістерської роботи полягають у **наступному**:

- здійснення аналізу стану історіографії та джерельної бази дослідження,
- з'ясування історико-географічних особливостей структури міст Подільського воєводства,
- визначення правового статусу різних міст регіону (повне і неповне магдебурзьке право, різні привілеї, повинності жителів тощо),
- з'ясування структури населення міст Подільського воєводства (національність, соціальні групи, заняття тощо),
- показ ролі цехового ремесла та промислів жителів міст краю,
- визначення ролі подільських міст у внутрішній та зовнішній торгівлі.

Хронологічні рамки магістерської роботи охоплюють період з 30-х років XV ст. і до кінця XVIII ст. (1793 р.). Нижня хронологічна межа пов'язана із часом включення Поділля до складу Польського королівства, а верхня – з переходом краю під владу Російської імперії.

Методи дослідження. Виходячи з поставленої мети та завдань роботи, автор використовувала такі загальнонаукові принципи як історизм та об'єктивність. Зокрема, принцип історизму вимагає: враховувати конкретно-історичні обставини і характер епохи; розглядати історичні явища в русі і розвитку, тобто бачити, як те або інше явище зародилося, які етапи у своєму розвитку пройшло і чим воно сьогодні стало; спиратися на історичний досвід і уроки історії. Керуючись принципом об'єктивності, автор прагнула залучати велику кількість історичних джерел та наукових праць.

Для реалізації дослідницьких завдань автор застосовувала загальнонаукові та історичні методи дослідження. Серед спеціально-історичних методів застосовувалися проблемно-хронологічний, історико-порівняльний та історико-типологічний.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що наше дослідження базується на комплексному вивченні опублікованих писемних джерел, нау-

кових праць XIX – початку XXI ст. та відкриває нові шляхи для вивчення соціально-економічного життя регіону в XV-XVIII ст.

Практичне значення. Робота може використовуватися в шкільних та вузівських курсах з історії України, спецкурсах з історії Поділля, у позакласній роботі.

Структура роботи будувалася відповідно до мети і завдань дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

ВИСНОВКИ

Аналіз вітчизняної та польської історіографії XIX - початку XXI ст. дає всі підстави стверджувати, що проблема соціально-економічного розвитку міст Поділля в XV–XVIII ст. була і залишається актуальною, продовжує привертати увагу науковців, та може бути предметом нових наукових досліджень.

Населення міст Подільського воєводства у XV-XVIII ст. у соціальному відношенні складалося з трьох основних груп: патриційв, посполитих і плебеїв. Першу і найбільш заможну групу серед них становили патриції, до числа яких дослідники відносять міських і замкових урядовців, багатих купців, лихварів, ремісників і представників культу. Незважаючи на малочисельність, патриції в той час вже прибрали до своїх рук все міське управління і господарське життя.

Населення міст краю було поліетнічним. Найбільшою, за чисельністю, була українська громада. Привілейоване становище в містах займали поляки, які починають тут з'являтися ще в XV ст. На Поділлі в багатьох містах (Кам'янець, Язлівець, Могилів та ін.) здавна існували вірменські колонії. З ст. в деяких містах оселяються євреї. В Могилеві та Жванці проживали греки, в Барі – чемериси.

З початку 30-х рр. XV ст. католицька громада Кам'янця-Подільського користувалася усіма перевагами магдебурзького права. У той же час жителі інших міст, яким було надано магдебурзьке право, були обмежені у своїх правах королівськими старостами чи власниками міст.

Міста Поділля виступали важливим осередком ремесел. Переважна кількість міських ремісників у великих містах об'єднувалася в цехи. Так, у Кам'янці в другій половині XVII ст. існувало 18 цехів. У малих містах цехи були не скрізь.

Цехи – це організації чи братства ремісників, які переслідували, перш за все, свої ремісничі (професійні) цілі. Виступаючи добре сформованою

організацією, ремісники стійко боронили свої права в громадському та професійному житті. Виникнення цехів в містах Поділля відносять до XVI ст.

Усуваючи конкуренцію, цехове законодавство обмежувало доступ до цеху сторонніх осіб і ставило споживача в такі умови, що він змушений був звертатися до малочисельних цехових майстрів навіть в тих випадках, коли їх вироби були дещо нижчої якості. Наприкінці XVIII ст. консерватизм цехів став гальмом у розвитку міського ремесла.

Важливий документ по історії цехового ремесла – статuti цехів, в яких визначалися процедури прийняття до цеху учнів та їх звільнення, зарахування учнів в підмайстри і останніх в майстри тощо.

Протягом XVII-XVIII ст. кам'янецькі цехи вели боротьбу з партачами (“позацехові ремісники”). Партачі щодо своєї кваліфікації не поступалися цеховим майстрам. Однак, щоб позбавитися конкуренції з їх боку, цехове законодавство обмежувало діяльність партачів у всіх сферах ремісництва. В першу чергу, партачам заборонялося мешкати в межах міста і його околиць. По-друге, партач без дозволу цеху не мав права реалізувати свої вироби в місті.

Не могли обійтися жителі міст і без промислів. Найбільшого розвитку серед них досягло млинарство, бджільництво, корчемна справа, рибна ловля, тощо. Промислами займалася переважно та частина населення, яка мешкала у передмістях.

Кам'янець-Подільський був найважливішим транзитним торговельним центром у Східній Європі. Він пов'язував між собою міста Європи, Півдня і Сходу. Торгові шляхи йшли через міста Поділля до Галичини і Волині, на Лівобережжя, до Білорусії, Литви, Польщі, Угорщини, Молдавії, Османської імперії, Московщини і т.д. Найбільшим торгівельним конкурентом Кам'янця був Львів.

Крім Кам'янця важливими торгівельними центрами на Поділлі були: Сатанів, Дунайгород, Летичів, Хмільник, Меджибіж, Мотилів, Шаргород, Лянцкорунь (зараз Зарічанка), Маків, Оринин, Шатава, Китайгород, Жванець

та ін. Щоб активізувати подільську торгівлю, королі та феодали наділили чимало міст привілеями на відкриття ярмарок.

Таким чином, аналіз писемних джерел та досліджень істориків дає підстави стверджувати, що міста Подільського воєводства були важливими центрами економічного життя краю. Рівень їхнього розвитку відповідав рівню більшості міст Речі Посполитої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Акт разграничения поветов: Каменецкого и Летичевского, составленный комиссарами назначенными сеймом. 1612. Мая 3. Архив Юго-Западной России. Ч.VII. Т. 1. С.274-276.
2. Акты разграничения воеводств: Брацлавского, Киевского и Подольского, составленный королевскими комиссарами. 1570. Января 6. Архив Юго-Западной России. Ч.VII. Т.1. С.225-230.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов при Киевском, Подольском и Волынском генерал губернаторе. Ч.V. Т.1: Акты о городах (1432-1798). Київ, 1869. 652 с.
4. Документы на половецком языке (судебные акты Каменец-Подольской общины). Транскрипция, перевод, предисловие, введение, грамматический комментарий и глоссарий Т.И.Грунина. Под ред. Э.В.Севартяна. Москва, 1967. 360 с.
5. Кам'янецька хроніка. Жовтень (Львів). 1985. № 4. С.70-98.
6. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799. Київ, 1972. 220 с.
7. Клименко П. Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів міста Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр. Київ, 1932. 180 с.
8. Краківський П. До історії кам'янецьких цехів. Статут цеху олійників 1774 р. Записки історико-філологічного відділу ВУАН. 1928. Кн. XVII. С.135-142.
9. Люстрации Каменец-Подольского староства 1565 г. Архив Юго-Западной России. Ч.VII. Т.II. Київ, 1890. С. 165-215.
10. Люстрація королівщин в Руських землях корони з р. 1570. Жерела до історії України-Руси, видає археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1903. Т.IV. С.87-98.
11. Опис подільських замків 1494 р. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1895. Т.VII. Кн.3. С.3-16.

12. Описание города Каменца, составленное комиссиею наряженною Каменецким старостою. 1700. Сентября 15. Архив Юго-Западной России. Київ, 1886. Ч.VII. Т. 1 С.565-566.
13. Топографическое и камеральное описание Подольской губернии, сочиненное Экстером. 1800 г. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. /Укладачі, автори вступної статті С.А.Копилов, А.Б.Задорожнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 17-25.
14. Ульріх фон Вердум. Щоденник. Жовтень. №10. 1983. С.43-89.
15. Челеби Эвлия. Книги путешествия. Вып.1. Земли Молдавии и Украины. Москва, 1961. 240 с.
16. Zrodla dziejowe. Polska XVI wieku pod wzgledem geograficno-statystycznym. T.VIII. Ziemie Ruskie. Wolyn i Podole. Opisanie przez Aleksandra Jablonowskiego. Warszawa, 1889. 307, XLVI. S. 127.

Література

17. Алан В. Фішер. Кам'янець-Подільський під турками. Подільське братство. Інформаційний вісник №3. Кам'янець на Поділлі, 1993. С.34-35.
18. Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Киев, 1885. Т.1. 240 с.
19. Балух В. Організація збуту фільваркової продукції пізньосередньовічних польських фільварків на експорт. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т.4(6). Кам'янець-Подільський, 2000. С. 120-125.
20. Брянцева Т. Сельская округа городов Правобережной Украины в XVIII в. Актуальные проблемы аграрной истории Украины. Днепропетровск, 1980. С. 160-167.
21. Брянцева Т. Характерні риси розвитку міст Поділля у XVIII ст. Вісник Київського університету. Історичні науки. Київ, 1974. Вип.16. С.99-103.
22. Владимирский-Буданов М.Ф. Население Юго-Западной России от половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.). Архив Юго-Западной России. Ч.VI. Т.2. Киев, 1890. С. 1-210.

23. Гавриленко В. Печатки ремісничих цехів Кам'янця-Подільського. Архіви України. 1976. №1. С.79-80.
24. Гаркавець О. Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії. Каталог. Київ, 1993. 260 с.
25. Григорян В.Р. Актовые книги армянского суда г.Каменца-Подольского. Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Сборник материалов научной сессии (далі ИСД). Ереван, 1961. С.252-263.
26. Григорян В.Р. Акты армянского суда г.Каменец-Подольского (XVI в.). Ереван: Изд. АН Армян. ССР, 1963. 440 с.
27. Григорян В.Р. История армянских колоний Украины и Польши: армяне в Подолии. Ереван: Изд. АН Армян. ССР, 1980. 360 с.
28. Григорян В.Р. Об актовых книгах армянского суда г. Каменец-Подольска (XVI-XVII вв.). Восточные источники по истории народов Юго- Восточной Европы. Москва, 1964. Т.1. С.276-296.
29. Гульдман В.К. Памятники старины в Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1901. 468 с.
30. Гуржій О.І. Купецький стан на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVII у XVIII ст.: проблеми становлення та розвитку. Український історичний журнал. 2004. №3. С.6-16.
31. Дашкевич Я. Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII-XVIII ст. Історичні джерела та їх використання. Київ, 1969. Вип.4. С.129-171.
32. Дашкевич Я.Р. Розселення вірмен на Україні в XI-XVIII ст. Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. Київ, 1965. №2. С.66-73.
33. Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну XIII-XIV ст. за хроніками Бельських та Стрийковських. Український історико-географічний збірник. Київ, 1971. Вип.1. С.83-102.
34. Задорожнюк А.Б. Цехове законодавство міст і містечок Поділля кінця XVIII – першої половини XIX ст. згідно з правовими нормами магдебурзького

- права. Наукові праці кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т.14. С.389-400.
35. Каманин И. Статистические сведения о евреях в Юго-Западном крае во второй половине прошлого века (1765-1791 гг.). Архив Юго-Западной России. Київ, 1980. 4.5. Т.2. С.59-61.
36. Кам'янець-Подільський: історико-архітектурний нарис / Пламеницька Є.М., Винокур І.С., Хотюн Г.М., Медведовський І.І. Київ, 1968. 212 с.
37. Клименко П. Цехи на Україні. Київ, 1929. 240 с.
38. Коваленко Л.А. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. Київ, 1973. 112 с.
39. Ковальський Н.П. Источниковедение истории Украины (XVI первая половина XVII века). Днепропетровск, 1977. 88 с.
40. Компан О. Місто Кам'янець-Подільський центр навчання ремісників у XVII-XVIII ст. Матеріали доповіді III Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів: Каменяр, 1970. С.85-86.
41. Компан О.С. Міста України у другій половині XVII ст. Київ, 1963. 388 с.
42. Компан О.С., Сулопаров М.З. До 80-річчя з дня народження П.В. Клименка. Український історичний журнал. 1967. №7. С.135-139.
43. Коцюбинська Н. Дещо про кам'янецьких срібників. Україна. К., 1930. Травень-Червень. Кн.41. С. 25-39.
44. Крикун М. Важливе джерело для вивчення історії міст і сіл України (Люстрація Подільського воєводства 1665 р.). Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. Київ, 1963. №3. С.19-29.
45. Крикун М.Г. Люстрація Кам'янця-Подільського 1734 р. (до питання про житловий фонд українського міста у XVIII ст.). Український археографічний щорічник. Т.5. Вип.2. Київ, 1993. С.212-302.
46. Крикун М.Г. Місто Могилів над Дністром у XVII ст. Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Київ, 1998. №5. С.358-360.

47. Крикун М.Г. Населення Подільського воєводства в першій половині XVI ст. Український історико-географічний збірник. Київ, 1971.-С.112-124.
48. Крикун М.Г. Про житловий фонд Кам'янця-Подільського у XVIII ст. Тези доповідей V-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1980. С.89-91.
49. Кримський А. Твори в п'яти томах. Київ, 1974. Т.4: Сходознавство. 386 с.
50. Лукашук В.С. "Чорний шлях" на Волино-Подільському порубіжжі у XVIII ст. Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. С. 168-172.
51. Михайловський В. Історія, мова, географія: топоніми середньовічного Поділля. Київ: Темпора, 2021. 412 с
52. Михайловський В.М. Населені пункти Західного Поділля та Подільського воєводства (1402-1444 рр.) у світлі королівських, великокнязівських та старостинських документів. Історико-географічні дослідження в Україні. Збірка наукових праць. Число 6. Київ, 2003. С.224-232.
53. Михайловський В.М. Привілей короля Владислава III на кам'янецьке староство для Теодорика з Бучача 1442 р. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т.11. Кам'янець-Подільський, 2003. С.48-56.
54. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. (По летописям). Київ, 1885. 280 с.
55. Мышко Д.И. Жизнь армян в Подолии в XIV-XVII вв. Исторические связи и дружба армянского и украинского народа. Вып. III. Ереван: Изд. АНАрм. ССР, 1971. С.185-200.
56. Наливайко Д.С. Україна другої половини XVII ст. в західноєвропейських історико-літературних джерелах. Український історичний журнал. 1972. №2. С. 132-137.
57. Осіп'ян О.Л. Розвиток ремесла та форми його організації у вірменських колоніях Поділля в XIV-XVIII ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського

державного педагогічного університету. Історичні науки. Т.4(6). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. С. 112-119.

58. Петров М. Проскурів у дослідженнях М. Орловського. Видатні постаті міста Хмельницького (Матеріали Другої науково-практичної конференції “Місто Хмельницький в контексті історії України) 19 вересня 2007 р. Кам'янець-Подільський, 2007. С. 19-28.

59. Петров М., Винокур І. До початку історії Кам'янця-Подільського. *Marra Mundi*. Зб. наук, праць на пошану Я.Дашкевича з нагоди його 70-річчя. Львів, Київ, Нью-Йорк: Вид. Коць, 1996. С.113-135.

60. Петров М. Опис Кам'янця-Подільського 1700 р. – важливе джерело з історичної топографії міста. *Wojny Polsko Tureckie w XVII w. Materiały z konferencji naukowej. Kamieniec Podolski 11-15 września 2000 r. Przemyśl*, 2000. С. 49-62.

61. Петров М., Винокур І. Про час виникнення Кам'янця: погляд дослідників. Кам'яначина в контексті історії Поділля. Кам'янець-Подільський, 1997. С.53-61.

62. Петров М., Винокур І. Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект. *Краєзнавство*. Київ, 1999. №1-4. С. 10-23

63. Петров М., Рибак І. Кам'янець-Подільський. *Енциклопедія історії України*. Т.4. Київ, 2008. С.55-64.

64. Петров М.Б. Акти органів державного управління XV-XVIII ст. важливе джерело для дослідження соціально-економічних, демографічних, етнічних та історико-топографічних аспектів Кам'янця-Подільського. *Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць*. Т.9: Матеріали п'ятого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. С.338-357.

65. Петров М.Б. Виникнення та адміністративно-правовий устрій вірменської громади Кам'янця-Подільського у XIV-XVIII ст. *Наукові праці*

- Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. Т.17: На пошану професора В.П.Газіна. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. С. 140-160.
66. Петров М.Б. Вірмени на Поділлі. Методична розробка (на допомогу вчителям історії та студентам). Кам'янець-Подільський, 1995. С.21-38.
67. Петров М.Б. Внутрішня торгівля Кам'янця-Подільського крізь призму простору і часу (XV-XVIII ст.). Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Зб. наук, праць за підсумками міжн. наук.-практ. конференції. Кам'янець-Подільський, 2004. С.20-24.
68. Петров М.Б. Географічний і військовий фактори та їх вплив на історичну топографію Кам'янця-Подільського XVIII ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т.3(5). Київ, Кам'янець-Подільський, 1999. С.80-88.
69. Петров М.Б. Городок над Смотричем: міфи та реальність про час заснування. Хмельниччина: Дивокрай. Науково-краєзнавче видання. Кам'янець-Подільський, 2006. №1-2. С.9-13.
70. Петров М.Б. Городок: сторінки історії XV-XVII ст. Городоччина: минуле й сучасність у контексті історії Поділля. Науковий збірник. Городок, 1994. С.53-61.
71. Петров М.Б. Демографія Кам'янця-Подільського XV першої половини XVII ст. Наукові праці Кам'янця-Подільського державного університету. Історичні науки. Т.12. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. С.261-273.
72. Петров М.Б. До історії міста Хмільника XVI-XVIII ст. Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII століття. Стара Синява, 1988. С.276-280.
73. Петров М.Б. До історії першопочатків м.Городка: міфи та реальність. Городок над Смотричем. Городок: Бедрихів край, 2006. С.69-73.
74. Петров М.Б. До історії торгівлі Кам'янця-Подільського у XVIII ст. АСАДЕМІА на пошану професора Леоніда Коваленка. Історичні дослідження. Кам'янець-Подільський, 1997. С.96-101.

75. Петров М.Б. До питання про населення і територію Кам'янця-Подільського наприкінці XVIII ст. Тези доповідей наукової конференції "Проблеми історичної географії Поділля". Кам'янець-Подільський, 1982. С.35-36.
76. Петров М.Б. Записки іноземців XV-XVIII ст. важливе джерело з історії Кам'янця-Подільського. Український історичний журнал. 2007. №2. С. 197-212.
77. Петров М.Б. Зовнішня торгівля Кам'янця-Подільського у ХУ-ХУІІІ ст. (Історіографія проблеми). П'ятий Конгрес міжнародної асоціації українців. Історія. Частина 1. Чернівці, 2003. С.301-306.
78. Петров М.Б. Історико-топографічна еволюція Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. в працях дослідників 70-х-90-х рр. ХХ ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції. 25-26 жовтня 2001 р. Кам'янець-Подільський, 2001. Т.7(9). С. 163-172.
79. Петров М.Б. Історико-топографічна структура кварталів польської громади Кам'янця-Подільського у XV-XVIII ст. Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. Вип.5. В 3-х томах. Кам'янець-Подільський, 2006. Т. 1. С.46-50.
80. Петров М.Б. Історико-топографічний розвиток вірменських кварталів Кам'янця-Подільського у ХУ-ХУІІІ ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. Т.15. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. С.322-339.
81. Петров М.Б. Історична топографія вірменських кварталів Кам'янця-Подільського кінця ХУІІ-ХУІІІ ст. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Збірник наукових праць. Рівне, 2001. С.25-30.
82. Петров М.Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. (Історіографія. Джерела). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 320 с.

83. Петров М.Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. в історіографії 60-90-х рр. XX ст. Українознавчі студії. Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. В.Стефаника. №4-5. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С.233-243.
84. Петров М.Б. Історична топографія передмість м. Кам'янця-Подільського у XVIII столітті. Подільська старовина. Науковий збірник. Вінниця, 1993. С.162-167.
85. Петров М.Б. Кам'янець-Подільський важливий – осередок торгівлі України в XV-XVIII ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Історичні науки. Т.8(10). Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. С. 179-190.
86. Петров М.Б. Кам'янець-Подільський XV-XVIII ст. важливий осередок міжнародної торгівлі на шляхах до країн Сходу. II Міжнародний науковий конгрес українських істориків: Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. Т.2. Кам'янець-Подільський, Київ, Нью-Йорк, Острог, 2006. С.3 86-394.
87. Петров М.Б. Кам'янець-Подільський XV-XVIII ст. в польській історіографії XIX-XXI ст. (соціально-економічний, етно-демографічний та історико-топографічний аспекти). Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Т.8: Матеріали четвертого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. С.256-268.
88. Петров М.Б. Кам'янець-Подільський XV-XVIII ст. у вітчизняних літописах і хроніках (соціально-економічний та історико-топографічний аспекти). Київська старовина. 2007. №2. С.36-46.
89. Петров М.Б. Кам'янець-Подільський в записках іноземців XV-XVIII ст. Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип.7. К.: Інститут історії України, 2007. С.281-305.

90. Петров М.Б. Квартали польської громади Кам'янця-Подільського XV-XVII ст. в історико-топографічній структурі міста. Питання історії України. Збірник наукових статей. Т.10. Чернівці: Зелена Буковина, 2007. С.11-22.
91. Петров М.Б. Клименко П.В. дослідник кам'янецького ремесла XVII-XVIII ст. Етнографія Поділля. Матеріали доповідей наукової конференції. Вінниця, 1992. С.27-32.
92. Петров М.Б. Клименко П.В. і революційні процеси 1917-1920 рр. на Поділлі. Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С.243-246.
93. Петров М.Б. Люстрації і актові матеріали важливі джерела з історичної топографії Кам'янця-Подільського. Тези доповідей п'ятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1987. С.98-99.
94. Петров М.Б. Люстрація 1565 року важливе джерело для вивчення соціально-економічного розвитку Кам'янця-Подільського та його округи. VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Кам'янець-Подільський, 1990. С.72-74.
95. Петров М.Б. Міста і містечка Летичівського повіту напередодні та після Пилявецької битви. Пилявецька битва 1648 р. в історії України. Матеріали науково-практичної конференції. Стара Синява, 1995. С.98-104.
96. Петров М.Б. Містобудівні норми розвитку Кам'янця-Подільського та їх вплив на формування історичної топографії міста (кінець XVII-XVIII ст.). Історія України. Маловідомі імена, події, факти (36. статей). Вип. 15. Київ, Донецьк, 2001. С.143-149.
97. Петров М.Б. Міські землеволодіння в структурі економічного життя Кам'янця-Подільського ХУ-ХУІІІ ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. Т.14. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. С.375-388.
98. Петров М.Б. Могилів-Подільський у писемних джерелах XVII-XVIII ст. Перша Могилів-Подільська краєзнавча конференція. Могилів-Подільський, 1996. С.32-36.

99. Петров М.Б. Населення Кам'янця-Подільського та його етнічна структура в другій половині XVII у XVIII ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т.11. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С.93-104.
100. Петров М.Б. Оборонні споруди Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. та їх роль у формуванні історичної топографії міста. Матеріали IV Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 125-річчю заснування Чернівецького національного університету. Чернівці, 2001. С.360-363.
101. Петров М.Б. Опис подільських замків кінця XV ст. у науковому доробку М.С.Грушевського. Тези доповідей II-ої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1992. С.25-26.
102. Петров М.Б. Організація та розвиток внутрішньої торгівлі Кам'янця-Подільського у XV-XVIII ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.13. С.243.
103. Петров М.Б. П.В.Клименко історик Поділля. Культура Поділля. Тези доповідей. Хмельницький, 1994. С.48-49.
104. Петров М.Б. Передмістя Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. в історико-топографічній структурі міста. Kamieniec Podolski. Studia z dziejow miasta i regionu. Т.2. Krakow: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005. S. 188-209.
105. Петров М.Б. План Кам'янця-Подільського 1773 р. важливе джерело історичної топографії міста. Історико-географічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць Інституту історії України НАН України. Число 6. Київ, 2003. С.270-284.
106. Петров М.Б., Яковюк О.П. Плоскирів старовинне містечко Поділля XV-XVIII ст. Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. С.375-387.

107. Петров М.Б. Польська громада Кам'янця-Подільського XV-XVIII ст. (адміністративно-правовий та соціально-економічний аспекти). Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Т.10. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. С.89-106.
108. Петров М.Б. Польський ринок Кам'янця-Подільського XV-XVIII ст. в історико-топографічній структурі міста. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т.5(7). С.76-90.
109. Петров М.Б. Про сільськогосподарські заняття та землеволодіння мешканців м. Кам'янця-Подільського (кінець XV-XVI ст.). Проблеми етнографії Поділля. Науковий збірник. Кам'янець-Подільський, 1990. С.230-234.
110. Петров М.Б. Про час виникнення та історико-топографічну еволюцію Польського ринку у Кам'янці-Подільському (XV-XVIII ст.). Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23-24 червня 1999 р.). Хмельницький, 1999. С.80-87.
111. Петров М.Б. Розвиток Кам'янця-Подільського у XVIII ст. та його вплив на історичну топографію міста. Наукові праці Кам'янець-Подільського педагогічного університету. Історичні науки. Т.4(6). Кам'янець-Подільський, 2000. С. 134-143.
112. Петров М.Б. Сатанів XV-XVIII ст.: заснування, соціально-економічний та історико-топографічний розвиток. Хмельниччина: Дивокрай. Науково-краєзнавче видання. №1-2. Кам'янець-Подільський, 2004. С.29-34.
113. Петров М.Б. Сільськогосподарські заняття мешканців кам'янецького замку та сіл його староства у XV-XVII ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. Т.16: На пошану професора А.О.Копилова. Кам'янець-Подільський, 2006. С.191-205.
114. Петров М.Б.Рибак І.В. Історія Зінькова XVI-XIX ст. у фондах Кам'янець-Подільського історичного музею заповідника. Тези доповідей наукової

конференції, присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Кам'янець-Подільський, 1990. С.39-40.

115. Петров М.Б. Соціально-економічний розвиток Кам'янця-Подільського в другій половині XVII у XVIII ст. Студії Кам'янець-Подільського центру дослідження історії Поділля. Т. 1. Кам'янець-Подільський, 2005. С.225-245.

116. Петров М.Б. Сторінки історії феодального Проскурова у писемних матеріалах XVI-XVIII ст. Хмельницькому 500. Тези науково-практичної конференції 1493-1993. Хмельницький, 1991. С.9-13.

117. Петров М.Б. Українська громада Кам'янця-Подільського кінця XIV-XVIII ст. Міжнародні відносини в контексті українського державотворення: історія та сучасність. Кам'янець-Подільський, 2001. С.148-155.

118. Петров М.Б. Українська громада Кам'янця-Подільського кінця XIV-XVII ст.: соціально-економічний, історико-топографічний та демографічний аспекти. Питання історії України. Збірник наукових статей Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича. Т.6: На пошану професора П.Михайлини. Чернівці, 2003. С.54-58.

119. Петров М.Б., Винокур І.С. До історії Смотрича XIV-XVI ст. Тези доповідей республіканської наукової конференції “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. Дунаївці, 1993. С.67-69.

120. Петров М.Б., Задорожнюк А.Б. Кам'янецьке ремесло XVI – першої половини XIX ст. у науковому доробку П.В.Клименка. Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Т.5. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. С.235-246.

121. Петров М.Б. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV-XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління. Кам'янець-Подільський, 2012. 480 с.

122. Петров Н. Подолия. Историческое описание / Изд. Батюшковым. Санкт-Петербург, 1891. 280 с.

123. Подградская Е. Экономические связи Молдовы со странами Центральной и Восточной Европы в XVI-XVII вв. Кишинев, 1991. 160 с.
124. Подградська О.М. До питання про роль Кам'янця-Подільського в торгівлі України з Молдавією в XVI-XVII ст. Український історичний журнал. 1969. №9. С. 106-112.
125. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Київ, 1895. 247 с.
126. Сецинский Е. Материалы для истории цехов в Подолии. Каменец-Подольский, 1894. 160 с.
127. Сіцинський Ю. Нариси з історичної топографії Кам'янця-Подільського та його околиць. Кам'янець на Поділлі, 1994. 112 с.
128. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з Росією. Київ, 1978. 212 с.
129. Степанів Я. Португалія, Іспанія та Україна. Україна. Наука і культура. Вип.25. Київ, 1991. С.152-156.
130. Трубчанинов С.В. Документи Головного архіву давніх актів у Варшаві важливе джерело для вивчення історії Поділля XV-XVIII ст. Матеріали Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1994. С.173-174.
131. Трубчанинов С.В. Поділля в XIV – першій половині XV ст. (Огляд найновішої польської історіографії). Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник). Кам'янець-Подільський, 2000. С.280- 287.
132. Трубчанинов С.В. Розвиток торгівлі на Поділлі в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 1999. Т.3(5). С.20-24.
133. Трубчанинов С.В. Соціально-економічний розвиток Поділля в 50-60-х роках XVII ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. Т.8(10). С.207-217.

134. Трубчанінов С.В. До історії Пłosкирова у XVII-XVIII ст. Місто Хмельницький в контексті історії України. Хмельницький, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. С.59-63.
135. Тхор В.І. Деякі питання соціально-економічного розвитку Правобережних і Західноукраїнських міст XVIII ст. Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура. Київ, 1986. С.168-180.
136. Тхор В.І. Про стан вивчення історії міст України XVII-XVIII ст. Український історичний журнал. 1974. №8. С.134-140.
137. Шевченко Ф.П. Армяне в украинском казацком войске в XI-XVIII вв. ИСД. Вып. II. К., 1965. С.93-100.
138. Шевченко Ф.П. Шляхи сполучення України з Балканськими країнами у XVIII ст. Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Київ, 1985. Вип.11. С.51-55.
139. Balinski M., Lipinski T. Starozytna Polska pod wzgłdem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. Warszawa, 1843-46. T.I-III (w 4 vol.) Reprint: Warszawa, 1990.
140. Bania Z., Wiraska M. Kamieniec Podolski: miasto-legenda. Zarys dziejw urbanistyki i architektury od czasow najdawniejszych do wspylczesnosci. Warszawa, 2001. 245 s.
141. Bialkovski L. Podole w XVI wieku. Rysy spoleczne i gospodarcze. Warszawa, 1920. 120 s.
142. Bialkovski L. Przyczynki do dziejow Kamienca i Podola w wieku XVI-XVII. Ze wschodu i zachodu / Odbitka z "Pamietnika Lubelskiego" towarzystwa przyjacjal nauk w Lubline. T.I. Lublin, 1929. S.20-25.
143. Kamieniec Podolski. Studia z dziejw miasta i regionu. T.1 / Pod redakcja F.Kiryka. Krakow, 2000. 380 s.; T.2. Krakow, 2005. 464 s.
144. Kolodziejczyk D. Kamieniec Podolski pod panowaniem tureckim 1672-1699. Kamieniec Podolski. Studia z dziejw miasta i regionu. T.1 / Pod redakcja F.Kiryka. Krakow, 2000. S.187-192.

145. Kolodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672-1699. Warszawa, 1994. 180 s.
146. Motylewicz J. Wymiana towarowa w rejonie Srodkowego biegu Dniestru w polowie XVIII wieku w swietle rejestru komory celnej w Kamieccu Podolskim. Kamieniec Podolski. Studia z dziejow miasta i regionu. T. 1. Krakow, 2000. S.257-270.
147. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Kijow, Warszawa, 1915. 160 s.
148. Przeździecki A. Podole, Wołyń, Ukraina: obrazy miejsc i czasów. Wilno, 1841. T.1. 157 s.
149. Rolle A. (Dr. Antoni). Zamieczki Podolskie na kresach multacskich. T.1. Kamieniec nad Smotryczem. Warszawa, 1880. 380 s.